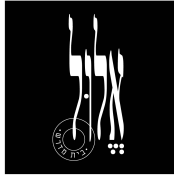

ללמוד.
להפגש.
ליצור.

**דף לימוד לשבת פרשת 'אחרי מות קדושים' תשפ"א – שבת המודעות לשכול האזרחי
ניחום אבלים – שלוש נקודות מבט
מאת שלומי פרלמוטר, בית מדרש אלול**

ידוע ומפורסם בעולם הסולם עם חמישה שלבי האבל, כפי שרשמה ותיארה אותם ברגישות הרופאה אליזבט קובלר רוס: שלב ראשון: הכחשה. שלב שני: כעס. שלב שלישי: מיקוח. שלב רביעי: דיכאון. שלב חמישי: השלמה. אנו לא נעסוק בשלבי האבל עצמו, אלא במקצת דרכים וניסיונות לניחום אבלים.

ניחום אבלים

לצד חוויית השכול ותגובות האבל עצמו, יש חשיבות גדולה לתגובת הסביבה, כגון מצוות 'ניחום אבלים', בניסיון החיוני לנחם, להקל ולתמוך, למאמץ של הקרובים לאבל להקל עליו בכאבו ויגונו. וגם כאן ניתן לשרטט גישות וממדים שונים. מגוון הביטויים עשיר מאוד, ונתייחס למספר כיוונים: האחד, הניסיון לנחם בעזרת החייאת דמותו של הנפטר, כאדם שממשיך לנכוח בחיים, כי אורו לא הסתלק במותו. השני, שייכות הנפטר לכלל הציבור, חיבור לעם ישראל. והנחמה השלישית, האמונה בהשגחה אלוהית ובהישארות הנפש, שמקטינה או מבטלת כליל את השרירותיות והטראגיות שבפרידה.

תנחומים על בסיס החייאת דמותו של הנפטר

גישה אחת היא להזכיר את דמותו ומעלותיו של הנפטר, כך שנכחותו ממשיכה להאיר ולהתקיים גם לאחר מותו. חנה סנש השתמשה במשל אור הכוכבים:

"יש כוכבים שאורם מגיע ארצה
רק כאשר הם עצמם אבדו ואינם,
יש אנשים שזיו זיכרם מאיר
רק כאשר הם אינם יותר בתוכנו,
אורות אלה – המבהיקים בחשכת הלילה
הם שמראים לאדם את הדרך."

גם הסופר דויד גרוסמן השתמש בדימוי הזה כשנשא הספד על בנו אורי:

"ואת הכוח שלנו ניקח גם מאורי. היו בו עוצמות שיספיקו לנו להרבה שנים. היתה בו קרינה כה עזה של חיים, של חיוניות ושל חום ואהבה, והאור שלה ימשיך ויזרח עלינו, גם אם הכוכב שהפיק אותה כבה."

ודוגמה אחרונה מאביב גפן בשיר 'לבכות לך':

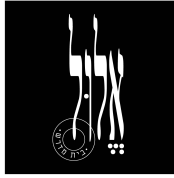
"אני הולך לבכות לך
תהיה חזק למעלה
געגועי כמו דלתות
שנפתחות בלילה

לנצח אחי אזכור אותך תמיד
וניפגש בסוף, אתה יודע
ויש לי חברים אבל גם הם כבים
אל מול אורך המשגע"

שתי שאלות על שירו של אביב גפן:

(1) האם ההיזכרות ב'אורך המשגע', בקווי האור והיופי בדמותו של הנפטר מביאה נחמה פורתא, או מחרפה את הכאב ותחושת האובדן?

(2) מה משמעות המילים 'וניפגש בסוף, אתה יודע' – האם יש כאן רמז ל'הישארות הנפש' ו'עולם הבא' כנחמה משמעותית הרווחת במסורת, לפחות מאז תקופת חז"ל? או שהמשורר מתכוון לגורל ולסוף הארצי המשותף לכולנו, בסופו של דבר?

תנחומים על בסיס חיבור לעם ישראל

הנוסח המסורתי (האשכנזי) הנאמר בשבעה, מסמן מגמה אחרת:
"המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים ולא תוסיפו לדאבה עוד"
(בעדות המזרח נהוג לומר נוסח קצר יותר "מן השמים תנחמו").

אתם לא לבד באבלכם, אומר המנחם, אתם בתוך קהל גדול ורב של אבלים נוספים בעם ישראל, 'בתוך שאר אבלי ציון וירושלים', כביכול 'צרת רבים - חצי נחמה'. כאן המנחם נשען על הקשר רחב יותר, ועובר מהנפטר והאבל כאדם פרטי, לאבלים כתאים באורגניזם הלאומי המשותף, ואיתו באלמוות של 'נצח ישראל'.
רגע הכאב החריף של ההווה מקבל משמעות לאומית ונכנס לרצף זמן ארוך יותר הנמשך אל העתיד ונותן טעם, תקווה ופרספקטיבה.

דוד בן גוריון

כך כותב בן גוריון בזמן קרבות מלחמת העצמאות להורים שכולים:

ליצחק רוזנטל, תל אביב

כ"ג חשוון תש"ט 25.11.48

"קראתי מכתבך בהזדעזעות עמוקה. עלה בגורלי להביא לך את הבשורה המרה. חוג החברים והידידים ששכלו את בניהם הולך ומתרחב - בן-צבי, שפרינצק, שאול מאירוב, שלמה לביא, אתה ועוד ועוד... וגם ההורים שלא זכיתי להכיר באופן פרטי ואישי - אף אלה אמהות ואבות הם - ומספרם כבר הגיע למאות ואלפים. והשכול והאבל מלווה כל אחד מאיתנו עד יומו האחרון. ידעתי מה עשו בני יקרים אלה לעמם - אולם מאז החלה המלחמה ובאו הנצורות והגדולות, וכל בית ישראל בעולם שמח על הנצחונות והכיבושים והקוממיות - לא היתה שמחה במעוני, כי ראיתי כל הזמן את הבנים היקרים האלה, הנאהבים והנעממים, שמבלי חקור ודרוש הרבה, מסרו נפשם באהבה ובגבורה ובפשטות על חרות המולדת והאומה [...] ראיתי את התפארת הזאת שנקטפת בלא עת - ואת הצער התהומי של האימהות היקרות שלנו - צער זה שאין לו תנחומין ותשלומין... וגם בימים הגדולים - והיו השנה ימים גדולים בחיי אומתנו - לא פסה התוגה האופפת אותי (וודאי רבים מאיתנו) על הדם היקר שנשפך. ידעתם שהפעם נשפך דם לא לחינם, ואם יש טעם למוות - זה היה הטעם. אבל רע ומר ועגום שדם צריך להישפך, ושחיי תפארת וברכה כאלה נגדעים בלא עתם..."

בן גוריון מתכתב עם אלפי ההורים השכולים בעת שהוא מנהל את המערכה הצבאית הגורלית של מלחמת העצמאות, ועם רגישות וצער על חיי הצעירים הנהרגים, ועל השכול הפוקד את ההורים, חבריו להנהגת הישוב (שלעיתים שכלו את שני בניהם, כמו במקרה של החלוץ שלמה לביא, הוגה רעיון הקיבוץ), בן גוריון נותן טעם לאומי למוות הפרטי. אמנם לא בנוסח 'טוב למות בעד ארצנו' של טרומפלדור, אבל בכל זאת טובת הכלל וצרת הכלל נותנת טעם לחיי היחיד ומותו כחלק מהכלל, "ואם יש טעם למוות - זה היה הטעם".

אבל האמנם יש נחמה פורתא, נחמת אבל כלשהי, בכך שהשכול פוקד את כולם בגוף הלאומי המשותף, או באנושות בכלל, ואינו פוסח אפילו על בכירי המנהיגים וגדולי הרוח?

רבן יוחנן בן זכאי

נתבונן למשל בסיפור חז"ל על מות בנו של ר' יוחנן בן זכאי, ועל הניסיון של חבריו לנחמו על ידי אזכור השכול של 'הגדולים' בני הדורות הקודמים:

כשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו.

נכנס רבי אליעזר וישב לפניו. ואמר לו: רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור. אמר לו: אדם הראשון היה לו בן ומת וקיבל עליו תנחומין. ומניין שקבל עליו תנחומין? שנאמר: (בראשית ד) "וידע אדם עוד את אשתו". אף אתה קבל תנחומין.

אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של אדם הראשון.

נכנס רבי יהושע ואמר לו, רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור.

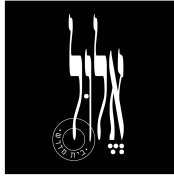
אמר לו: איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד, וקיבל עליהם תנחומין. אף אתה קבל תנחומין.

ומניין שקבל איוב תנחומין? שנאמר: (איוב א) ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך.

אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של איוב.

נכנס רבי יוסי וישב לפניו. אמר לו: רבי, רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור.

אמר לו: אהרן היו לו שני בנים גדולים, ומתו שניהם ביום אחד, וקיבל עליהם תנחומין, שנאמר: (ויקרא

(י) "וידם אהרן". אין שתיקה אלא תנחומין. ואף אתה קבל תנחומין. אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס רבי שמעון ואמר לו: רבי, רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור. אמר לו: דוד המלך היה לו בן ומת, וקיבל עליו תנחומין. ואף אתה קבל תנחומין. ומניין שקבל דוד תנחומין? שנאמר: "וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה וישכב עמה ותלד בן ויקרא את שמו שלמה" (ש"ב יב). אף אתה רבי קבל תנחומין. אמר לו: לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס רבי אלעזר בן ערך. כיון שראהו, אמר לשמשו: טול כלי ולך אחרי לבית המרחץ, לפי שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו. נכנס וישב לפניו ואמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון. בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר: אוי לי, אימתי אצא מן הפיקדון הזה בשלום? אף אתה רבי, היה לך בן. קרא תורה, מקרא, נביאים, וכתובים, משנה, הלכות ואגדות, ונפטר מן העולם בלא חטא. ויש לך לקבל עליך תנחומים כשהחזרת פקדונך שלם. אמר לו רבן יוחנן: אלעזר בני נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין. [אבות דרבי נתן, פרק י"ד]

ריב"ז אינו מקבל תנחומים מתלמידיו המנחמים בדרכם ונשענים כצפוי על קבלת התנחומים של גדולי עולם וגדולי האומה שקדמו לו: אדם הראשון, איוב, אהרון הכהן, דוד המלך... האבל של ריב"ז על בנו הוא אבל עמוק, ולא מועילה לו 'צרת רבים' ושותפות בצער ולמידה מאחרים, גדולים ככל שיהיו. רק תנחומיו של אלעזר בן ערך מתקבלים, כאשר הוא מחבר את המוות לשני דברים משמעותיים לרבו, היושב באבלו: חיבור לרגשות של האבל: "בכל יום ויום היה בוכה וצועק..." והעיקר, החיבור של המוות לאלוהים, לסדר ההשגחה, לצדק וההיגיון של 'המלך', לטעם העמוק ומשמעות החיים והמוות מבחינה תיאולוגית, מטאפיזית. כאן פתח לגובה ולעומק האמונה.

תנחומים על בסיס אמונה לנוכח שואה וחיי איוב

נביא לסיום שתי 'תגובות אמוניות' משני סוגים שונים, של שתי יהודיות חכמות, האחת המשוררת זלדה, והשנייה אנה פרנק, שתיהן מתבוננות בקשיי השכול והנוחם, ומתדיינות עם עצמן ועם כבשונו של עולם על תנחומים אפשריים, ביחס לשכול פרטי, 'איובי', וביחס לשכול בממדי שואה אוניברסליים:

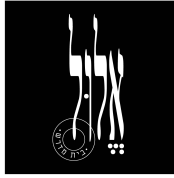
זלדה, אל תרחק

הַמְנַחֲמִים בְּאִים אֶל הַחֲצֵר
הַחֲצוֹנָה
עוֹמְדִים עַל יַד הַשֶּׁעַר
אֲשֶׁר פָּנּוּ אֶל גֵּיא צִלְמוֹת
וְאִימָתוֹ סְבִיב סְבִיב.
עֲמִידָה עַל יַד הַשֶּׁעַר כָּל יְכַלְתֶּם
שֶׁל מְנַחֲמִים לְשֵׁאת.
גַּם נִפְשֵׁי בְּמִרְחָק פְּרָסְאוֹת
מִן הָאֲנִי שֶׁל הַבּוֹכָה. גְּזָרָה הִיא.
יוֹצֵר לִילוֹת וְרוּחַ
הֵלֵא נִגְדָדְךָ בְּכִי אִים זֶה,
אֶל תִּרְחַק –
אֶל יַעֲמְדוּ כְּחִיץ
מִלְיוֹנֵי שָׁנוֹת אוֹר
בִּינְךָ וּבֵין אִיּוֹב.

מתוך יומנה של אנה פרנק

נ.ב.
אנחנו יכולים ללכת בעקבות בעל המלאכה. כאשר החיים פוגעים בנו ופוצעים אותנו, אנחנו יכולים להשתמש אפילו בשריטות כדי לחרוט תמונה של יופי וקסם.

ללמוד.
להפגש.
ליצור.

זה הקושי של ימינו אלה: זה עתה נתעוררו בנו אידיאלים, חלומות, תקוות – וכבר הם נפגעים מידי המציאות המחרידה ונהרסים עד היסוד. פלא גדול הוא שעוד לא התייאשתי מכל תקוותי – שכן לכאורה הן אבסורדיות ואין להגשימן. אף-על-פי-כן אני דבקה בהן. מפני שעל אף הכל אני מאמינה כי יצר האדם טוב בליבו פנימה. אינני יכולה, גם אם הייתי רוצה, לבסס את הכל על מוות, סבל ואנדרלמוסיה. אני רואה את העולם הולך ונהפך לשימון, אני שומעת את קול הרעם המתקרב, וסופו לקטול גם אותנו. אני חשה את ייסוריהם של מליוני בני אדם – ובכל זאת די לי לשאת את עיני לשמיים ומיד אני חוזרת ומאמינה כי הכל יסתיים בטי טוב, כי גם רעה זו תכלה מן הארץ, ושלוש ושלושה ישובו לעולם. ובינתיים עלי לשמור היטב על רעיונותיי: אולי עוד אפשר יהיה להגשימם בימים אשר יבואו.
(מתוך: 'יומנה של נערה' מאת אנה פרנק, הוצ' קרני 1977, עמ' 185)